
Вайна без цэнзуры

Ад рэдактара

Як мала сярэдні беларус ведае пра падзеі, якім у Беларусі прысьвечаны тысячы кніг, тэлеперадач і газэтных артыкулаў! Не ў апошнюю чаргу таму, што рэканструкцыя хады апошняй вайны траўмуе лідэраў і ідэолягаў аўтарытарнай Беларусі. Палітыка і ідэалёгія аўтарытарных рэжымаў мае шмат супольнага з палітыкай і ідэалёгіяй нацысцкай Нямеччыны — і ў першым, і ў другім выпадку яму спадарожнічае варажнеча да ўнутраных і зьнешніх ворагаў, маркіраваньне іх як пятай калёны, неадменная барацьба з карупцыяй, якая часта служыць трамплінам будучых аўтакратаў ува ўладу, чысткі кадраў (бо чыноўнічая кар’ера залежыць не ад народнага волевыяўленьня, а ад волі вярхоўнага палітычнага лідэра), культ сілы і моцнай дзяржавы (што раней ці пазней абарачаецца гаспадарчым хаосам, маральным раскладам і новымі хвалямі карупцыі, бо недэмакратычныя рэжымы з пэрсаніфікаваным лідэрам ставяць не на разьвіцьцё і ўмацаваньне эфэктыўных дзяржаўных інстытутаў, а завязваюць дзяржаву, нават часамі яе тэрытарыяльную цэльнасьць, на сябе саміх), напышлівыя парады і публічныя цырымоніі дэманстрацыі адзінства народу і кіраўніцтва, і нарэшце ўсенародная любоў да адзінаасобных палітычных лідэраў.

Апошнія, як правіла, схільныя да тэатральнасьці і палітычнай клаўнады, публічна адмаўляюць хрысьціянскую этыку, думаючы, што гэта іх узмацняе, на карысьць маральнай індыфэрэнтнасьці, падкрэсьліваюць сваё паходжаньне з народу, жорстка вынішчаюць апазыцыю, выступаюць супраць Амэрыкі, вітаюць парады фізкультурнікаў і вайскавай тэхнікі, у чоткім напружаным рытме рэалізуюць пяцігадовыя ці чатырохгадовыя пляны (у нацысцкай Нямеччыне адказным за выкананьне чатырохгадовага пляну быў Гёрынг), выкарыстоўваюць спарто-

выя палацы для масавых зборышчаў сваіх прыхільнікаў і заахвочваюць усёўладзьдзе сілавых ведамстваў і спэцслужбаў.

Праўда, паміж першымі і другімі ёсьць і тонкая мяжа. Сёньня палітычныя аўтарытарызмы не практыкуюць масавых забойстваў і працяглага кровапраліцьця — у сучасны інфармацыйны век для дасягненьня аўтарытарных мэтаў існуюць больш вытанчаныя інструмэнты.

У гэтым адна з прычын цэнзураваньня гісторыі апошняй вайны: цяперашняй аўтарытарнай уладзе ня выгадна, каб узьнікалі такія паралелі. Таму нямецкі нацыянал-сацыялізм у Беларусі традыцыйна малюецца не як папулісцкая палітычная ідэалёгія, сваім уздымам абавязаная развалу былой імперыі, гучным лёзунгам барацьбы з карупцыяй і росту народнага дабрабыту, а як выключна заходнеэўрапейскае, чужое нам расавае веравучэньне, якое ўзьнікла і развілося як бы само па сабе. Падаксальна, але пры ўсёй мімікрыі афіцыйнай прапаганды ў бок інтэрнацыяналізму і міжнацыянальнага міру ўяўленьне пра нямецкую акупацыю было і застаецца прасякнутым духам этнічнай нянавісьці. Міталагічную прыроду ідэалагічнага процістаўленьня «азьвярэлы нацызм»/«міралюбны савецкі камунізм» лішні раз падкрэсьлівае факт, што носьбіты першага, немцы, будучы аб'ектам калектыўнай нянавісьці, выступаюць фактычна як закрытая гамагенная супольнасьць.

Такія паралелі нязручныя для афіцыйнага боку і таму, што разбураюць міт пра ўсёмагутнасьць савецкай сыстэмы. І рэч ня толькі ў панічных уцёках савецкіх функцыянераў зь Менску ўжо на чацьверты дзень вайны. Любая палітычная сыстэма, якая грунтуецца на памянёных вышэй вартасьцях і прынцыпах, антыгуманная і недаўгавечная. У памнажэньні на яе некампэтэнтнасьць (прычым ня толькі з савецкага, але ў вялікай ступені і нямецкага боку; само абвяшчэньне вайны супраць СССР было вынікам недаацэнкі рэальнага ваеннага і эканамічнага патэнцыялу гэтай дзяржавы) гэта дало дзясяткі мільёнаў прамых ахвяраў і сотні мільёнаў пакалечаных лёсаў.

Аўтарытарныя лідэры звычайна робяць усё для таго, каб адцягнуць крах створанай імі сыстэмы да моманту, калі яны будуць ужо ў магіле. Паралелі з апошняй вайной не пакідаюць сумневу, наколькі ўнутрана ўразьлівы нязломны на першы погляд аўтарытарны (ці таталітарны) маналіт: нават ацалелы ў сьмяротным сутыкненьні бок раней ці пазьней чакае непазьбежны крах. Такая гістарычная плата за жудасную неэфэктыўнасьць і мільёны загубленых жыцьцяў.

І нарэшце пра палітыку ідэнтэчнасьці. Спадчына апошняй вайны складае адну з ідэалагічных нэрваў беларускай сучаснасьці і застаецца асновай ідэалагічнага супрацьстаяньня. Афіцыйны бок дагэтуль выкарыстоўвае міталёгію апошняй вайны ў мазураўска-брэжнеўскай упакоўцы для легітымізацыі сваіх прэтэнзій на ўладу і публічнага зьнішчэньня сваіх палітычных апанэнтаў. Апошнія ў 2008 г. выстаўляюцца тайнымі або нават яўнымі прыхільнікамі нацыстаў або пранацысцкіх калябарантаў.

У афіцыйных выданнях апошняга часу на тэму вайны¹ вы сустрэнеце максимум прапаганды і мінімум суперажывання. Ідэялягема ўсёнароднай барацьбы зь неямецка-фашысцкімі акупантамі забараняе ўяўленьне пра маштаб беларускай калябарацыі. Падбор фотаілюстрацый у гэтых выданнях такія самыя, як і 20 ці 40 гадоў назад: абы не адысьці ад догмы пра масавы гераізм савецкага народу, зьверствы нямецка-фашысцкіх акупантаў і подласць кучкі калябарантаў, абы схваць свае падсвядомыя страхі перад ростам беларускага нацыяналізму, калі той атрымлівае нябачаную раней падтрымку ад дзяржавы. Калі ўся вайна зводзіцца да гэтага глумрнага гераізму і шаманскіх воклічаў пра дзікуства акупантаў, то выглядае, што мы маем справу не з навукай, а грубай і цынічнай прагандысцкай маніпуляцыяй.

У дзямарослых утопіях кансэрватыўна настроенай апазыцыі Беларусь 1941—1944 гг. паўстае малым залатым векам беларускага адраджэньня. Для яго канструяваньня выкарыстоўваюцца ўсё тыя ж прапагандысцкія прыёмы. Бадай усе рэкорды па ілжывасьці пабіла кніга Сяргея Ярша і Сержука Горбіка «Беларускі супраціў», якая рэцэнзуецца ў гэтым жа нумары «ARCHE».

Не пабаюся выказаць здагад, што акурат адсутнасьць адпаведнай рэфлексіі робіць гісторыю апошняй вайны ахілесавай пятой беларускага нацыяналізму. Парадаксальна, тры гады нямецкай акупацыі сапраўды далі яму штуршок, сталі парой яго ажыўленьня і колькаснага папаўненьня. (Не забываймася, што ў акупаваным Менску ўсе школы беларускія, а ў вызваленым Менску празь які дзясятак гадоў — спрэс расейскія.)

Аднак адсутнасьць належнай дыстанцыі і рэфлексіі праз сорок-пяцьдзясят гадоў пасля заканчэньня вайны спрычыніліся да разгрому нацыянальна-дэмакратычнага руху ў другой палове 1990-х.

Вайна выявіла ня вельмі сымпатычныя праекцыі беларускага нацыяналізму. Аказалася, што ён можа быць таксама прастасавальніцкім, антыгуманным, служыць аб'ектам замежнай маніпуляцыі, а яго прыхільнікі могуць быць пераборлівыя ў выбары сродкаў палітычнымі апартуністамі. З старонак архіўных дакумэнтаў немцы часам здаюцца больш высакароднымі і па-свойму прынцыповымі, чым іх беларускія памагатыя.

Нарэшце, ваенны час агаліў крайнюю слабасьць беларускага нацыяналізму, яго аграмадную ізаляцыю ад грамадзтва.

Можна чакаць, што выхад гэтага нумару выкліча неўразуменьне і абвінавачаньні ўва ўтнюшваньні сьвятынь з абодвух бакоў. Сапраўды, яго лёгка заклімаць за рэвізіянізм і сьвятатацтва, за тое, што ён (з афіцыйнай пазыцыі):

¹ Кузьменко В. И., Токарев Н. В. Политика немецко-фашистских оккупационных властей в отношении научной интеллигенции Беларуси 1941—1944 гг. Минск: Белорусская наука, 2007. — 134 с.
Беларусь в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 / А. А. Коваленя, А. М. Литвин, В. И. Кузьменко и др. — Минск: БелТА, 2005. — 544 с.

АД РЭДАКТАРА

— выстаўляе ў непрыглядным сьвятле Чырвоную Армію і савецкі народ;
— абяляе садыста і ката В. Кубэ, які тут паўстае як драматург і ініцыятар археаграфічных раскопак ваколіцаў Менску;
— асьвятляе сьлізкія тэмы, накіраваныя на Менску пад нямецкай акупацыяй, напрыклад, пляны запуску водаправоду і каналізацыі;
— і, нарэшце, аналізуе стратэгіі выжываньня ў таталітарнай дзяржаве і супраціву яе ненажэрнаму малоху.

І з кансэрватыўна-нацыяналістычнага гледзішча:

— лье ваду на млын КДБ, выстаўлючы сапраўдных герояў беларускага Адраджэньня і Рэзыстансу калябарантамі і чужымі марыянэткамі.

Разумеючы гэта, мы стараліся рабіць гэты нумар як мага больш нэўтральным, г. зн. пры дапамозе аўтараў і тэкстаў, якія ня ўцягнутыя ўва ўнутранае ідэалёгічнае процістаяньне.

Ён прысьвечаны падзеям, зьявам і постацям, інфармацыю пра якія ня знойдзеш у афіцыйных падручніках або нацыяналістычных апокрыфах. Напрыклад, што аснову дапаможных паліцэйскіх фармаваньняў у акупаванай Беларусі складалі былыя камуністы і камсамольцы, што нямала беларусаў ахвотна ўдзельнічала ў вынішчэньні жыдоўскага насельніцтва (характэрна, што мястэчка Ядвабна, дзе з прыходам нацыстаў мясцовае насельніцтва пры дапамозе нямецкай жандармэрыі спаліла жыўцом колькі соцень мясцовых жыдоў, знаходзілася на тэрыторыі тагачаснай БССР²), што хоць вэрмахт на пачатковых фазах вайны быў больш эфэктыўны, Сталін выявіўся пасьпяховым ваенным і палітычным кіраўніком.

Вівісэкцыя памяці — гэта культурнае злачынства. Толькі выяўленьне забароненых ідэалёгічнымі цэрбэрамі тэмаў можа стварыць устойлівы імунітэт да нацызму і падобных чалавеканенавісьніцкіх палітычных сыстэм.

Гэты нумар «ARCHE» задуманы, каб стымуляваць мысьленьне і дыскусіі. Ён выдадзены, каб засвоіць урок і апошняя вайны.

² Гл. больш на гэты конт: Gross, Jan Tomasz. Neighbours: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland. Princeton University Press, 2001.